

Ed-Derârî'l-Lâmi'ât fî Müntahabâtî'l-Lügât Üzerine¹

Ed-Derârî'l-Lâmi'ât fî Müntahabâtî'l-Lügât: A Lexicographical Evaluation

Faisal Faidhallah ²

Faidhallah, F. (2025). Ed-Derârî'l-Lâmi'ât fî Müntahabâtî'l-Lügât: A Lexicographical Evaluation. *Bezgek yabancılar Türkçe öğretimi dergisi*, 4(3), 233-246. <http://dx.doi.org/10.56987/bezgek.1737638>

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 08.07.2025
Kabul Tarihi: 31.08.2025
Yayın Tarihi: 15.09.2025

Anahtar Sözcükler

*Ed-Derârî'l-Lâmi'ât fî
Müntahabâtî'l-Lügât*
Sözlükbilimi
Türkçe öğretimi
19. yüzyılda Araplara
Türkçe öğretimi

Öz

Türk sözlükçülüğü, 11. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lugâtî't-Türk adlı eseriyle başlamış, sonraki yüzyıllarda farklı Türk devletlerinde çeşitli biçimlerde sürdürülmüştür. Osmanlı döneminde de sözlük hazırlama geleneği devam etmiş, özellikle Türkçenin öğretimi amacıyla birçok önemli eser kaleme alınmıştır. Bu sahada öne çıkan ilk çalışmalardan biri, Bergamalı Kadri'nin Müyessiretü'l-'Ulûm adlı eseridir. Bergamalı Kadri'nin eseri, Türklere Türk dilini öğretmek amacıyla hazırlanmış olması bakımından bu sahada bilinen ilk örnek olarak kabul edilmektedir. 20. yüzyıl başlarında Şeyh Muhammed bin Ali el-Ünsî tarafından hazırlanan Ed-Derârî'l-Lâmi'ât fî Müntahabâtî'l-Lügât ise Araplara Türkçe öğretmek üzere kaleme alınmış iki dilli sözlüklerin dikkat çekici örneklerinden biridir. Bu makalede söz konusu eser tanıtılmakta ve sözlükbilimsel açıdan değerlendirilmektedir. İncelemede, sözlüğün bütüncül yapısı (baş veri, iç veri ve son veri) ile parçacıl yapısı (madde başı düzeni, köken bilgisi, tanım ve kullanım biçimleri) ele alınmıştır. Elde edilen bulgular, sözlüğün özellikle karşılık temelli bir yapı sergilediğini ve Osmanlı Devleti'nin son döneminde Türkçenin yabancı dil olarak öğretimine katkı sunduğunu göstermektedir.

Article Info

Received: 08.07.2025
Accepted: 31.08.2025
Published: 15.09.2025

Keywords

*Ed-Derârî'l-Lâmi'ât fî
Müntahabâtî'l-Lügât*
Lexicography
Teaching Turkish
Teaching Turkish to
Arabs in the 19th century

Abstract

Turkish lexicography began in the 11th century with Kâşgarlı Mahmud's Dîwân Lughât al-Turk and continued in various forms under different Turkish states throughout history. This tradition of compiling dictionaries persisted during the Ottoman period, with numerous works prepared particularly for the purpose of teaching Turkish. One of the earliest significant works in this field is Bergamalı Kadri's Müyessiretü'l-'Ulûm, which is considered the first known example written with the aim of teaching Turks their own language. At the beginning of the 20th century, Ed-Darârî al-Lâmi'ât fî Mukhtabât al-Lughât, prepared by Shaykh Muḥammad b. 'Alî al-Ünsî, stands out as a remarkable example of bilingual dictionaries compiled to teach Turkish to Arabs. This article introduces the work and evaluates it from a lexicographical perspective. The study examines the dictionary's macrostructure (front matter, main body, and back matter) and microstructure (headword arrangement, etymology, definitions, and usage examples). The findings reveal that the dictionary predominantly exhibits an equivalence-based structure and contributes to the teaching of Turkish as a foreign language in the late Ottoman period.

Giriş

Dil, insanın toplumsal varlık olmasının en temel göstergesi ve iletişimin en önemli aracıdır. İnsan, dil sayesinde hem bireysel düşüncelerini ifade edebilmekte hem de toplumsal düzeni mümkün kılan kültürel ve tarihî birikimini kuşaktan kuşağa aktarabilmektedir. Ferdinand de Saussure'un ifadesiyle dil, yalnızca bireysel bir araç değil, aynı zamanda toplumsal bir kurumdur; bireylerin ortak

¹ Bu makale, Marmara Üniversitesinde hazırlanmakta olan "Ed-Derârî'l-Lâmi'ât fî Müntahabâtî'l-Lügât'ın incelemesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

² King Saud University, Riyad, Suudi Arabistan. ffidhallah@gmail.com

anlam dünyasını mümkün kılar (Saussure, 1985, s. 33). Wilhelm von Humboldt ise dili, “insanın düşünce üretme yetisinin dışavurumu” olarak tanımlamış, dilin yalnızca iletişim değil, aynı zamanda düşünceyi biçimlendiren bir yapı olduğunu vurgulamıştır (Humboldt, 1999, s. 45).

Her toplum, tarihî ve kültürel gelişimi doğrultusunda şekillenen bir dil kullanır. Bu durum, diller arasındaki farklılıkları ortaya çıkarırken aynı zamanda her dilin kendi dünyasını kurmasına yol açar. Dolayısıyla bir dili öğrenmek, yalnızca kelimeleri ve dil bilgisi kurallarını öğrenmek değil, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kültürel değerlerini, tarihî hafızasını ve dünyaya bakış biçimini kavramak anlamına gelir. Edward Sapir’in “dil, kültürün bir aynasıdır” sözü, bu ilişkiyi çarpıcı biçimde özetler (Sapir, 1921, s. 221).

Dilin işlevleri yalnızca günlük iletişimle sınırlı değildir. Bilgi üretimi, bilimsel araştırma, edebî yaratıcılık ve dinî ya da felsefî düşüncenin aktarımı da dil aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu nedenle dil öğrenimi, özellikle yabancı dil öğrenimi, bireyi yalnızca yeni bir iletişim aracıyla değil, farklı bir kültürel evrenle de buluşturur. Ancak yabancı dil öğrenimi kendiliğinden gelişen bir süreç değil; pedagojik yöntemler, sistematik eğitim programları ve destekleyici materyaller gerektiren çok yönlü bir faaliyet alanıdır.

Bu bağlamda sözlükler, dil öğreniminde en temel başvuru kaynaklarından biri olarak öne çıkar. Bir sözlük, kelimelerin anlamlarını göstermekle kalmaz; aynı zamanda onların sesletimi, yazımı, kökeni, kullanım alanı ve kültürel bağlamına ilişkin bilgiler de sunar. Sözlükler, bu yönleriyle yalnızca dil öğrenenler için değil, aynı zamanda dilin yapısını ve tarihî gelişimini inceleyen araştırmacılar için de vazgeçilmez araçlardır (Alyılmaz, 2010). Hartmann ve James (1998, s. 91), sözlükleri “dil öğreniminde hem pedagojik hem de referans değeri taşıyan temel araçlar” olarak nitelendirir.

Tarihî süreç incelendiğinde, çok erken dönemlerden itibaren farklı kültürlerde sözlük çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. Mezopotamya uygarlıklarında çivi yazılı iki dilli kelime listeleri, Eski Yunan’da ve Roma’da hazırlanan glossalar, İslam dünyasında Arapçanın Kur’an ve hadisleri anlama ihtiyacına bağlı olarak yazılan lügatler, sözlükçülüğün insanlık tarihi kadar eski bir geleneğe sahip olduğunu göstermektedir. Türkler arasında ise bu geleneğin en bilinen ilk büyük örneği, 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılan *Dîvânü Lugâti’t-Türk*’tür. Bu eser, yalnızca bir sözlük değil, aynı zamanda Türk dili, edebiyatı, folkloru ve coğrafyası hakkında eşsiz bilgiler sunan bir kültür hazinesi niteliğindedir (Ercilasun, 2016, s. 314).

Sözlüklerin yabancı dil öğretimindeki işlevi tarih boyunca önemini korumuştur. Bir dili öğrenmeye çalışan kişi, çoğu zaman kelimelerin karşılıklarını bilmeye ihtiyaç duyar; bu nedenle sözlükler, dil öğreniminde ilk başvuru kaynakları olmuştur. Günümüzde de sözlükler, basılı biçimlerinin yanı sıra elektronik ortamda da dil öğrencilerinin hizmetine sunulmaktadır. Pedersen “yabancı dil öğrencisi için sözlüğün dil bilgisi kitabı kadar temel bir kaynak olduğunu” belirtmektedir (Pedersen, 1995, s. 57).

Sonuç olarak, dilin tanımı ve işlevleri dikkate alındığında, dil öğreniminde sözlüklerin oynadığı rol açıkça görülmektedir. Dil, yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda kültürün taşıyıcısı olduğundan, sözlükler de bu kültürel mirası öğrenciye aktaran köprü işlevi görmektedir. Bu nedenle tarih boyunca sözlük çalışmaları, dil öğretiminin en önemli yardımcı materyalleri arasında yer almış, bugün de önemini korumaktadır.

Türkler, İslam dinini kabul ettikten sonra Kur’an ve hadisleri anlayabilmek amacıyla çeşitli dinî metinlerin çevirilerini ve yorumlarını içeren çalışmalar yapmışlardır (Ercilasun, 2016, s. 331). Bu süreçte Kur’an çevirileri başta olmak üzere birçok eser ortaya konmuştur. Türklerin İslamiyet’i benimsemeleri, Araplarla olan siyasi, kültürel ve ilmi ilişkilerin daha da artmasına zemin hazırlamıştır.

13. yüzyılda meydana gelen Moğol istilası, Orta Asya'daki Türk boylarının batıya, özellikle Anadolu'ya göç etmelerine neden olmuştur. Öte yandan, Türkler yalnızca Arapçayı öğrenmekle yetinmemiş; Araplara Türkçe öğretmek amacıyla dil bilgisi ve sözlük türünde eserler kaleme almışlardır.

Türk sözlükçülüğünün bilinen ilk kapsamlı örneği, 11. yüzyılda Kâşgarlı Mahmud'un kaleme aldığı *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserdir (Ercilasun, 2016, s. 314). Bu eser, yalnızca bir sözlük değil, aynı zamanda Türk dili, kültürü ve coğrafyasına dair önemli bilgiler içeren çok yönlü bir kaynak niteliğindedir. Türk sözlükçülüğü, Kâşgarlı Mahmud'un eseriyle sınırlı kalmamış; sonraki yüzyıllarda da çeşitli alanlarda sözlük ve dil bilgisi kitapları ortaya konmuştur. Osmanlı Devleti'nde 19. ve 20. yüzyıllarda, Türkçenin öğretimine yönelik hazırlanan sözlük ve dil bilgisi kitaplarının sayısında belirgin bir artış meydana gelmiştir. Bu eserlerin bir kısmı günümüze kadar ulaşmış yayımlanmışken, önemli bir bölümü hâlen kataloglarda ya da arşiv raflarında araştırmacıların ilgisini beklemektedir.

20. yüzyılda kaleme alınan *Ed-Derârî'l-Lâmi'ât fî Müntahabâti'l-Lügât*, Osmanlı Devleti'nin son döneminde Araplara Türkçe öğretmeye yönelik hazırlanan sözlüklerin önemli bir örneğidir. Eserin müellifi Şeyh Muhammed bin Ali el-Ünsî, 1869 yılında Beyrut'ta dünyaya gelmiştir. İlim ve tasavvuf geleneği içinde yetişen el-Ünsî, dönemin önde gelen âlimlerinden ders almıştır. İlk eğitimi babasından alan el-Ünsî, daha sonra Şeyh Yusuf İsmail en-Nebhânî gibi önemli şahsiyetlerin rehberliğinde Beyrut'ta şeriat ve hukuk alanında tahsilini sürdürmüştür. Beyrut yargı teşkilatında çeşitli görevler üstlenmiş; başkâtiplik, temyiz başkâtipliği ve kadılık gibi mevkilerde bulunmuştur. Ardından Halîlürrahmân, Humus, Halep ve Kudüs gibi şehirlerde yargı mensubu olarak görev yapmıştır. 1918'deki Fransız işgalinin ardından Beyrut'a dönmüş ve 1923 yılında Beyrut Şer'î Mahkemesi başkadısı Şeyh Muhammed el-Kastî'nin vekilliğine atanmıştır. 1926'da Yargıtay üyeliğine, 1932'de ise Beyrut Şer'î Mahkemesi başkanlığına getirilmiş; bu görevini 1952 yılında emekli oluncaya kadar sürdürmüştür (www.aliwaa.com.lb).

El-Ünsî, temel olarak dinî ilimlerle meşgul olmuş bir âlimdir. *Dârü'l-Hayât* gazetesinde yer alan bilgilere göre, üç yüz civarında eser kaleme almış; ancak bunlardan yalnızca üçü neşredilmiştir (www.sahafi.jo). Basılan eserleri şunlardır: *Ed-Derârî'l-Lâmi'ât fî Müntahabâti'l-Lügât* (sözlük), *El-Minhâcû'l-Bedî' fî Ahâdîsi's-Şe'fî* (hadis) (El-Matba'a'l-'asriyye, Lübnan, 1949), ve *Ed-Dürer ve'l-Lâl fî Bedâ'i'l-Emsâl* (atasözleri ve hadis) (Matba'atü'l-İttihâd, 1372).

Ed-Derârî'l-Lâmi'ât fî Müntahabâti'l-Lügât 1318/1901 yılında Beyrut'ta Cerîdet Beyrut Matbaası'nda yayımlanmış olup toplam 564 sayfadan oluşmaktadır. Eserin iç kapağını takiben gelen mukaddime kısmında El-Ünsî, sözlüğü yazma gerekçesini açıklamış ve dönemin gençlerinin Türkçeyi öğrenme noktasında kaynak yetersizliği yaşadığını belirtmiştir. Bu açıklamadan eserin özellikle Arapça konuşan gençlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere hazırlandığı anlaşılmaktadır. Mukaddime hem Türkçe hem de Arapça olarak kaleme alınmıştır.

Sözlüğün iç kapağında, eser adı, yazar adı ve matbaa bilgileri yer almaktadır. Sözlük adı üst kısımda kalın puntuyla yazılmıştır. Hemen altında, küçük harflerle, eserin Osmanlı Türkçesinde yer alan Türkçe, Farsça ve Batı dillerinden kelimeleri içerdiğine dair bir ifade bulunmaktadır. Bu bilgilerin ardından yazarın ismi ile "Mahkeme-i Bidayet Beyrut" ifadesi yer almakta, onun altında ise yayın ruhsatına ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Sayfanın en altında eserin Ceridet Beyrut Matbaası'nda basıldığı belirtilmektedir. Sözlük, 1318 yılında basılmış görünmekle birlikte, bu tarihin yazım tarihi olabileceği; asıl basımın ise 1320 yılında gerçekleştiği, yazar tarafından hatime kısmında ifade edilmiştir.

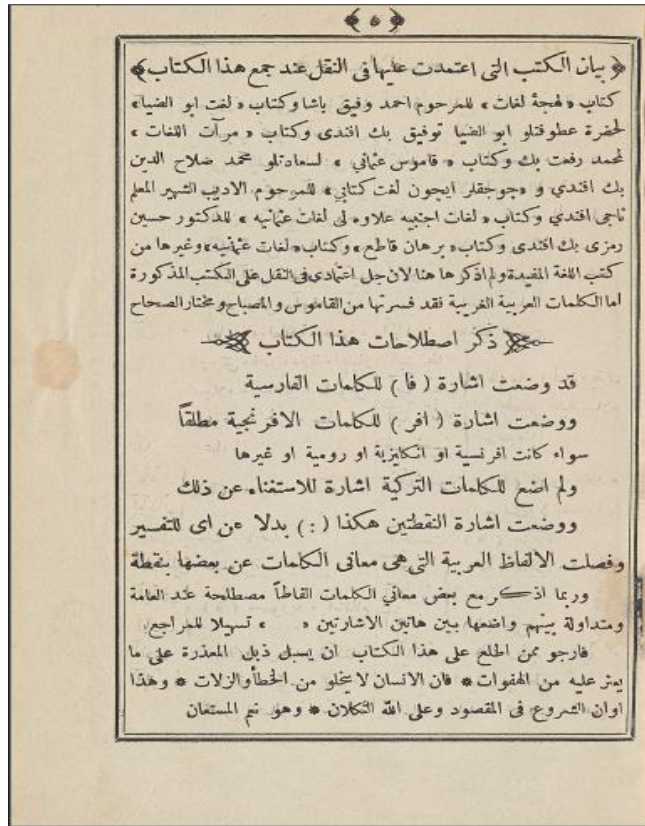
İstilahât (kısaltmalar) bölümünde, El-Ünsî sözlük içinde kullandığı çeşitli kısaltmaların ve sembollerin anlamlarını açıklamıştır. Bu bölümde kelimelerin kökenini göstermek amacıyla çeşitli kısaltmalar kullanılmıştır. Semboller ise mecazi anlamları belirtmek ve sözlükte yer alan karşılıklara açıklama getirmek için kullanılmıştır. Kelimelerin hareketleriyle ilgili okunuş, telaffuz gibi bilgiler verilmemiştir. Ayrıca dil bilgisi ve harflerin okunuşu ile ilgili detaylı bilgiler de bu bölümde bulunmamaktadır.

Kelimenin kökeni için kullanılan kısaltmalar:

(فا) Farsça, (افر) Batı Dillerine ait kelimeler.

Semboller:

: karşılıktan sonra gelirse karşılığa bir örnek veya açıklama anlamında kullanmıştır. Parantez işareti, kavram açıklaması için kullanmıştır.

Görsel 3. İstilahât Bölümü

Eserin sözlük bölümü, alfabetik sıralama prensibiyle hazırlanmış olup 6. sayfadan başlayıp 562. sayfada tamamlanmaktadır. Maddeler elif (ا) harfî ile başlamakta ve ye (ي) harfî ile sona ermektedir. Sözlük kısmı iki sütundan oluşmaktadır. Kaynak dil sağ sütunda hedef dil sol sütunda yer almaktadır. Eserde yer alan karşılıklar genellikle kısa ve öz bir biçimde sunulmuştur. Anlam aktarımı büyük ölçüde doğrudan kelime karşılıkları yoluyla gerçekleştirilmiş; bu yönüyle sözlük, karşılık temelli bir yapı sergilemiştir. Bununla birlikte “bitki”, “hayvan” ve “yıldız” gibi bazı kavramsal madde başlarında yalnızca karşılık verilmekle yetinilmemiş, parantez içinde ek kavramsal açıklamalara da yer verilmiştir. Öte yandan, kimi maddelerde anlamı pekiştirmek amacıyla örnek kullanımlara başvurulmuş olsa da bu yöntem sistematik bir biçimde uygulanmamış ve tüm madde başlıklarına yayılmamıştır. Bu durum, eserin temel olarak karşılık verme işlevine odaklandığını, açıklayıcı tanım ve örnekleri ise sınırlı ölçüde kullandığını ortaya koymaktadır.

Hatime bölümünde, müellifin mukaddime kısmında yer vermeyi unuttuğu bazı açıklamalara değinilmiştir. Madde başlarının yanında (ف ع) kısaltmasına yer verilmiş; bu işaret, kelimenin Arapça ve Farsça olmak üzere iki farklı dilden oluştuğunu göstermektedir. Ayrıca yazar, bu bölümde *Kamûs-ı Türkî*'den yararlandığını da belirtmiştir. Kullanımda olmayan kelimeler ise yine bu kısımda açıklanmış ve bu tür kelimeler metruk (مترک) kısaltmasıyla gösterilmiştir.

Basım esnasında yanlışlar bölümü, eserin basımı sırasında bazı teknik hatalar ortaya çıkmıştır. Yazar, bazı kelimelerin sehven atlandığını veya yanlış basıldığını ifade etmiştir. ("Basım esnasında yanlışlar" bölümü, eserin baskı sürecinde ortaya çıkan bazı teknik hataların düzeltildiği kısımdır. Yazar, burada bazı kelimelerin sehven atlandığını veya hatalı basıldığını ifade etmektedir.) Hatime bölümünden sonra yer alan düzeltme kısmında bu hatalara yer verilmiş; eksik kalan kelimeler ile yanlış yazımlar doğru şekilleriyle listelenmiştir.

Sözlükbilimsel İnceleme

Sözlük Tanıtımı (Basit Düzen)

Madde sıralaması: Alfabetik

Boyut: 21 cm, 564 sayfa

Anlam düzeni: Sözcükten anlama

Dil: İki dilli (kaynak dil: Türkçe, hedef dil: Arapça)

Kullanıcı profili: Ana dili Türkçe olmayan Araplar

Kullanım amacı: Öğretim

Yazılış biçimi: Mensur (düz yazı)

Zaman türü: Eşzamanlı tarihî sözlük

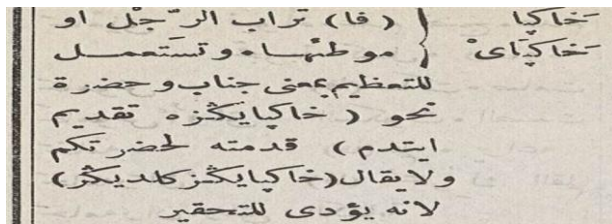
Cilt sayısı: Tek cilt

Görsel içerik: Yok

Madde Başlarının Açıklanış Biçimine Göre

Madde başını tanımlayan bir sözlüktür.

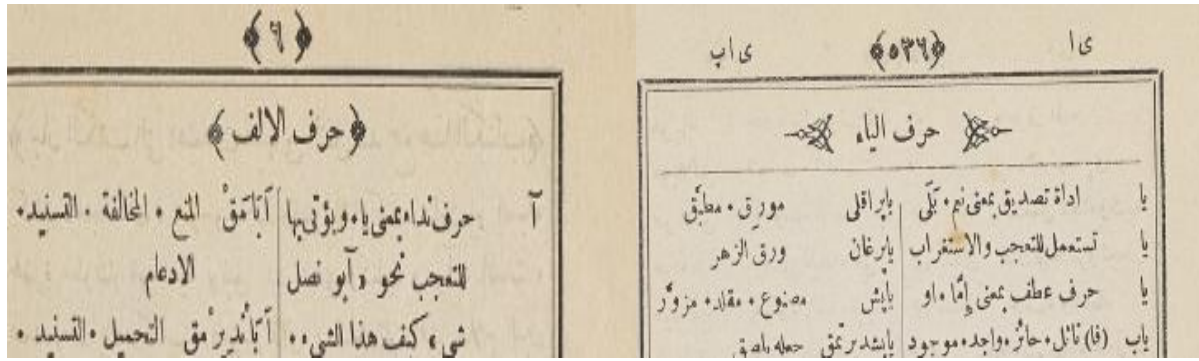
Genel olarak madde başlarına ilişkin tanıklara yer vermemektedir; ancak bazı maddelerde istisnai olarak örnek kullanımlara rastlanmaktadır.

Görsel 4. Madde Baş Açıklama Örneği

Bütüncül Yapı (Megastructure)

"Sözlükte aranan bilgilere ulaşılmasını sağlamak amacıyla sözlük hazırlayıcıları ve kullanıcılarına sunulan sözcük listesine 'bütüncül yapı' adı verilmektedir." (Hartmann ve James, 1998, s. 91). *Ed-Derârî'l-Lâmi'ât fî Müntahabâti'l-Lügât* sözlüğünün bütüncül yapısı alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir. Sözlük elif (ل) harfi ile başlayıp ye (ی) harfiyle sona ermektedir.

Görsel 5 ve 6. Elif (ا) Harfi, Ye (ي) Harfi.

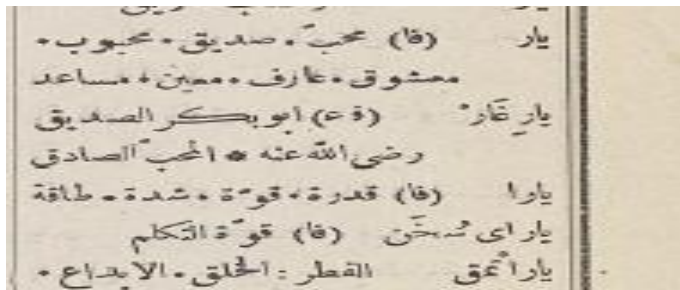
Madde Başı

Çalışmanın konusu olan *Ed-Derârî'l-Lâmi'ât fî Müntahabâtî'l-Lügât'in* madde başı düzenlemesi, alfabetik esaslara göre düzenlenmiştir. Sözlük, Arap alfabesine uygun şekilde ا harfiyle başlamakta ve ي harfiyle sona ermektedir. Madde başları genellikle mastar, ad veya sıfat formunda verilmiş olup bazıları edatlardan oluşmaktadır. Sözlükte madde başları sayfanın sağ sütununda konumlandırılmış, bunlara ait anlam açıklamaları ise ilgili madde başlarının hemen karşısında, sol sütunda yer alacak şekilde düzenlenmiştir.

Parçacıl Yapı (Microstructure, Entry Structure)

“Parçacıl yapı, bir maddebaşının yazımı, sesletimi, dilbilgisel özellikleri, tanımı, kullanımı ve etimolojik kökeni gibi tüm içsel öğelerini kapsayan bir bütünü ifade eder. Bu yönüyle parçacıl yapı, bütüncül yapıdan ayrılarak, doğrudan madde başının biçimsel yapısı ve anlam boyutuna ilişkin detaylı bilgi sunar” (Hartmann ve James, 1998, s. 94). Bütüncül yapının içinde yer alan parçacıl yapıların içerik ve yerleşim düzeninde tutarlılık göstermesi zorunludur. Aksi halde, parçacıl yapılardaki uyumsuzluk kullanıcıya ek yük getirerek sözlüğün işlevselliğini azaltabilir (Rundell ve Atkins, 2008, s. 200).

Ed-Derârî'l-Lâmi'ât fî Müntahabâtî'l-Lügât'te parçacıl yapılar genel olarak tutarlı biçimde düzenlenmiş olup, madde başı, köken bilgisi ve açıklama unsurlarına dayalı bir sistem sergilemektedir. Aşağıdaki görsel, söz konusu parçacıl yapının temel unsurlarını göstermektedir.

Görsel 7. Parçacıl Yapı Öğeleri

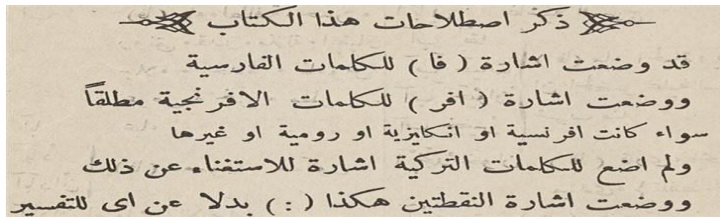
Sesletim Bilgisi

Ed-Derârî'l-Lâmi'ât fî Müntahabâtî'l-Lügât adlı eserde sesletim bilgisi, Arapçadaki hareke sistemi aracılığıyla sunulmuştur. Ancak kalın ve ince ses ayrımı için özel bir hareke farklılaştırmasına gidilmemiş, bazı bölümlerde ise hiç harekeleme yapılmamıştır. Eserde kullanılan hareketler şunlardır: üstün (َ), esre (ِ), ötre (ُ), cezim (ْ) ve şedde (ّ). Eserde telaffuza yönelik sistemli bir kılavuz yer almamaktadır. El-Ünsî, *Kamus-ı Türkî*'yi temel kaynaklardan biri olarak kullandığını ifade etmesine rağmen, Şemseddin Sami'nin sözlüğündeki ayrıntılı hareke sistemi ile sesletim gösteriminden

verilmiştir. Bu gösterim sistemi, eserin başında yer alan “İstilahât” bölümünde de açıklanmıştır. Ancak Arapça ve Türkçe kökenli kelimelerde bu tür bir işaretleme genellikle yapılmamıştır. Farsça ve Batı dillerine ait kelimelerin köken dilini belirtme hususunda genel olarak tutarlı bir yöntem izlenmiş olmakla birlikte, bazı maddelerde bu bilgilerin atlandığı da gözlenmektedir. Bu durum, El-Ünsî’nin belirli bir köken dili gösterme sistemi oluşturduğunu, ancak uygulamada bu sistemin sürekliliğini tam anlamıyla koruyamadığını göstermektedir.

Kullanım Bilgisi

Eserde, sözlük kullanıcılarına yardımcı olmayı amaçlayan bir kılavuz bölümü yer almaktadır. “İstilahât” başlığı altında sunulan bu bölümde, yazar tarafından metin boyunca kullanılan bazı kısaltmaların açıklamaları bulunmaktadır. Bu kısım, sözlükte karşılaşılan simge ve kısaltmaların ne anlama geldiğini belirtmek üzere hazırlanmış, tanımlayıcı ve pratik bir yardımcı araç olarak yapılandırılmıştır.

Görsel 13. Sözlüğün Kullanım Bilgisi

Çapraz Gönderim

Eserde, sözlükbilimsel yapı açısından önemli bir unsur olan çapraz gönderim (cross-reference) kullanımına sınırlı düzeyde yer verildiği gözlemlenmektedir. Modern sözlüklerde çapraz gönderim, anlamca ilişkili ya da biçimsel olarak benzer maddeler arasında bağlantı kurarak kullanıcıyı yönlendirme amacı taşır ve sözlüğün iç tutarlılığını artırır. Ancak bu sözlükte, madde başlıkları arasında sistemli ve tutarlı bir çapraz gönderim düzeni bulunmamaktadır. Başka bir ifadeyle, bir maddenin doğrudan başka bir maddeye referansla ilişkilendirilmesi, kural temelli bir uygulama olarak kullanılmamıştır. Bununla birlikte, eserde sınırlı sayıda örnekte, madde dışı yönlendirmelere rastlanmaktadır. Bu yönlendirmelerde yazar, okuyucuyu başka bir maddeye sevk etmek amacıyla Arapça kökenli “انظر” (bakınız) ifadesinden yararlanmıştır. Bu yönlendirme biçimi, sözlüğün tamamında sistematik bir yapıya sahip olmaktan ziyade, bazı maddelerde tamamlayıcı veya açıklayıcı nitelikte destek sunmak üzere kullanılmıştır.

Öte yandan, sözlükte birden fazla geçen, farklı şekillerde yazılmış ya da eşdeğer biçimleri bulunan bazı kelimelere yönelik çapraz gönderimlerin sistemli biçimde yapılmadığı da dikkati çekmektedir. Aynı kavrama ait çeşitli varyantların ayrı ayrı maddeler olarak yer almasına karşın, bu maddeler arasında herhangi bir yönlendirme veya ilişkilendirme kurulmamış; dolayısıyla kullanıcıya, benzer ya da bağlantılı formlar arasında geçiş yapma imkânı doğrudan sunulmamıştır.

Bu durum, sözlükte çapraz gönderimlerin sistematik bir sınıflandırma ve yönlendirme amacıyla değil, daha çok yer yer bilgi pekiştirmesi veya açıklama kolaylığı amacıyla tercih edildiğini göstermektedir.

Dış Veri

Dış veri, bir sözlüğün fiziksel ve biçimsel özelliklerini tanımlayan yapısal unsurları ifade eder. Bu kapsamda, sözlüğün boyutu, cilt sayısı, sayfa sayısı, kapak türü ve görsel malzeme kullanımı gibi öğeler dış veri kapsamında değerlendirilir. Hartmann dış veriyi, bir sözlüğün madde başlarını ve tanımlarını içeren temel yapısı dışında kalan tüm yardımcı yapı bileşenlerini kapsayan unsurlar olarak

tanımlamaktadır. Basılı sözlüklerde bu bileşenler, fiziksel olarak sözlük yapısının başında, ortasında veya sonunda yer alma durumlarına göre sırasıyla baş veri, iç veri ve son veri olarak adlandırılır (Hartmann ve James 2002: 104).

Bu açıklama, sözlüklerin yalnızca içerik düzeyinde değil, aynı zamanda yapısal ve işlevsel yönlerden de değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymakta; dış verilerin, sözlük kullanıcı deneyimini doğrudan etkileyen tamamlayıcı öğeler olduğunu göstermektedir.

Baş Veri (Front Matter)

Baş veri, bir sözlüğün temel madde yapısından önce gelen, kullanıcının sözlüğü nasıl kullanacağını anlamasına yardımcı olan tüm yapısal unsurları kapsar. Hartmann ve James'e göre baş veri, fiziksel olarak sözlüğün başında yer alır ve yönlendirici, açıklayıcı nitelikte bilgi içerir. (Hartmann & James, 2002, s. 60-104). İncelenen sözlükte şu baş veri unsurlarına yer verilmektedir:

Kapak Sayfası: Eserde başlık, yazar adı, konu ve yayınevi bilgilerini içeren bir kapak sayfası yer almaktadır.

Künye Sayfası: Yazılış tarihi, eser konusu ve yayınevi bilgileri künye kısmında verilmiştir.

Yayıncı Bilgisi: Sözlüğün yazarı, yazılış amacı ve basımevi bilgileri açık biçimde sunulmuştur.

Mukaddime: Eserin başında yer alan bu bölüm Arapça ve Türkçe yazılmıştır. Teşekkür veya ithaf doğrudan yer almamakla birlikte mukaddime bu işlevi üstlenmektedir.

Önsöz Niteliğinde Bölüm: “Kaynaklar” ve “İstilahât” başlıklı bölümler, önsöz işlevi görecektir şekilde hazırlanmıştır.

İçindekiler: Sözlükte içindekiler (fihrist) bölümü bulunmamaktadır.

Katkıda Bulunanlar: Eserde yazar dışında katkı sunanlara ilişkin bilgi verilmemiştir.

Kısaltmalar Listesi: “İstilahât” bölümünde sözlükte kullanılan kısaltmalar açıklanmıştır.

Sesletim Kılavuzu: Herhangi bir sesletim veya okunuş sistemi açıklaması yer almamaktadır.

Kullanım Kılavuzu: “İstilahât” bölümünde, Farsça ve Batı dillerinden gelen kelimeler açıklanmış, mecazi anlamlar için yıldız (*) işareti, metruk kelimeler için özel bir kısaltma kullanıldığı belirtilmiş, kaynak listesi verilmiştir.

Dile İlişkin Bilgi: Sözlükte kullanılan dilin tarihi, yapısı veya gramerine ilişkin genel bir açıklama bulunmamaktadır.

Sözlük Dilbilgisi: Sözcük türlerine veya çekim özelliklerine dair dil bilgisel bir açıklama yer almamaktadır.

İç Veri (Inside Matter)

İç veri, sözlük maddeleri arasında ya da içinde yer alan, kullanıcının içerikle etkileşimini kolaylaştıran yönlendirici ve yapısal öğeleri ifade eder. Sözlükte iç veri kapsamında şu değerlendirmeler yapılabilir:

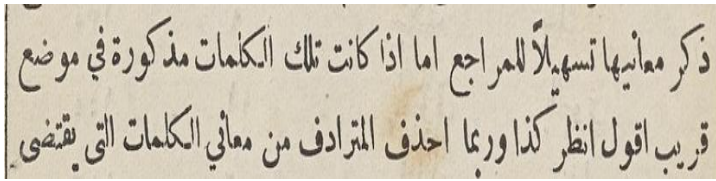

Görsel 14, 15, 16 ve 17. İç Veri Örneği

Yönlendirici Notlar ve Kutular: Sözlükte madde aralarında açıklayıcı kenar notları, bilgi kutuları veya görsel bölümler bulunmamaktadır.

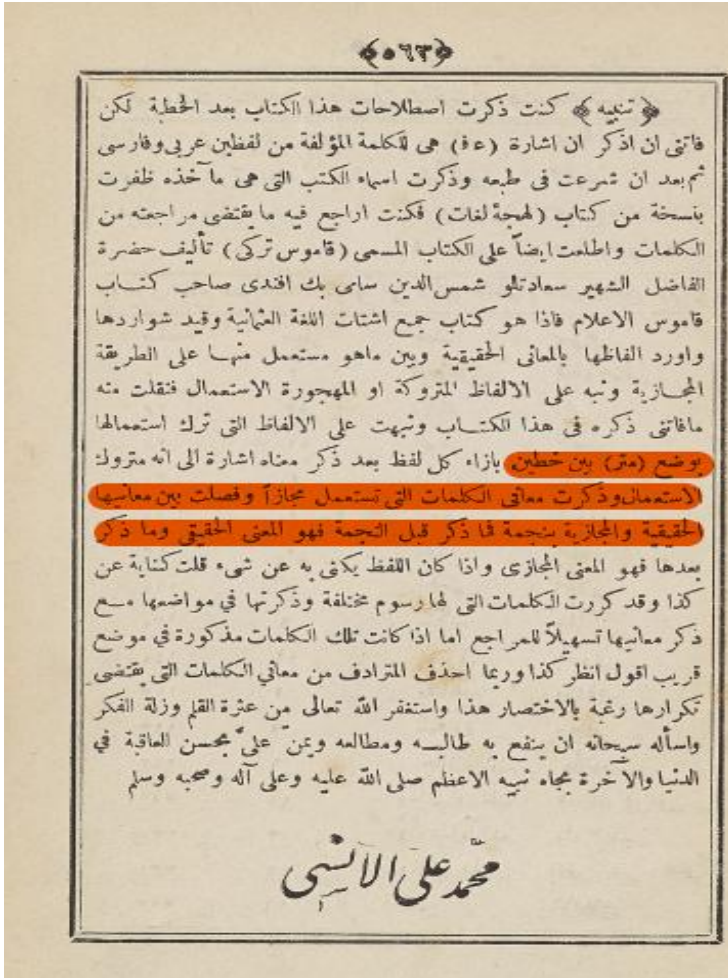
Yapısal Ayırıcılar: Kelime türlerine veya kullanım alanlarına göre yapılmış bir kategori ayrımı ya da simgesel yapı yer almamaktadır.

Çapraz Gönderimler: Sözlükte "نظر" (bakınız) gibi ifadelerle başka maddelere yönlendirme yapılmıştır. Bu durum, sınırlı da olsa madde içi çapraz gönderim sistemine işaret eder.

Görsel 18. Çapraz Gönderim Yöntemi

İşaretleme Sistemleri: Mecaz anlamlar için yıldız işareti, metruk kelimeler için kısaltma gibi bazı yönlendirici semboller kullanılmıştır. Ancak bu sistemlerin kapsamı oldukça sınırlıdır.

Görsel 19. İşaretleme Sistemleri Yöntemi

Son Veri (Back Matter)

Son veri, sözlüğün son bölümünde yer alan ve eserin bütünlüğünü destekleyen, tamamlayıcı nitelikteki bölümlerden oluşur. Bu kapsamda sözlükte aşağıdaki son veri unsurları yer almaktadır:

Hatime Bölümü: Sözlüğün sonunda yer alan bu bölümde, sözlüğün amacı, kapsamı ve hazırlanma süreciyle ilgili genel açıklamalar sunulmuştur.

Kaynak Bilgisi: Mukaddime ve Hatime bölümlerinde, yararlanılan kaynaklara yer verilmiştir. Hatime'de, Mukaddime'de yer almayan ek kaynakların da adı geçmektedir. Bağımsız bir kaynakça listesi bulunmamaktadır.

Düzeltilme ve Tamamlama Listesi: Sözlüğün sonuna, basım sırasında yanlış yazılan kelimelerin doğruları ile baskıda sehven atlanmış kelimelerin listesi tablo hâlinde eklenmiştir.

Extended Abstract

Turkish lexicography began in the 11th century with Kāshgharī Maḥmūd's *Dīwān Lughāt al-Turk* and continued in various forms across different Turkic states in the following centuries. During the Ottoman period, the tradition of compiling dictionaries was preserved, and many significant works were produced, particularly for the purpose of teaching Turkish. One of the earliest and most notable works in this field is Bergamalī Kadri's *Müeyyiretü'l-'Ulūm*, which is regarded as the first known example written with the explicit aim of teaching the Turkish language to Turks.

In the early 20th century, Shaykh Muḥammad b. 'Alī al-Ünsī compiled *Ed-Derārī'l-Lāmi 'āt fī Muntaḥabāti'l-Lughāt*, which stands out as one of the noteworthy bilingual dictionaries prepared for teaching Turkish to Arabic speakers. This article introduces the work and evaluates it within the framework of lexicography. The study examines both the dictionary's megastructure (front matter, main body, and back matter) and microstructure (entry organization, etymological information, definitions, and usage). The findings indicate that the dictionary is primarily based on lexical equivalence and constitutes a significant contribution to the teaching of Turkish as a foreign language in the late Ottoman period.

The significance of *Ed-Derārī'l-Lāmi 'āt fī Muntaḥabāti'l-Lughāt* becomes even clearer when its historical and intellectual context is taken into consideration. The compiler of the work, Shaykh Muḥammad b. 'Alī al-Ünsī, was born in Beirut in 1869 and was educated within a rich scholarly and Sufi environment. He studied under prominent scholars of his time, including Shaykh Yūsuf Ismā'īl al-Nabhānī, and pursued advanced studies in Islamic law and jurisprudence. Although he held several positions within the Ottoman judicial system, his intellectual focus remained centered on religious sciences. Contemporary sources, such as the newspaper *Dār al-Ḥayāt*, report that he authored nearly three hundred works, though only three were published. These include his lexicographical study *Ed-Derārī'l-Lāmi 'āt fī Muntaḥabāti'l-Lughāt*, the hadith collection *al-Minhāj al-Badī' fī Aḥādīth al-Shaḥīḥ*, and the proverb and hadith anthology *al-Durar wa'l-Lāl fī Badā'i' al-Amthāl*.

The dictionary was published in 1901 (1318 AH) at the *Jarīdat Bayrūt* Press in Beirut and consists of 564 pages. The introduction offers valuable insight into the author's motivation: al-Ünsī explicitly states that young Arabic speakers of his era faced considerable difficulties due to the absence of reliable resources for learning Turkish. In response, he sought to produce a work that would address this educational gap and facilitate Turkish language acquisition for Arab youth. Significantly, the introduction is written in both Turkish and Arabic, reflecting the bilingual and pedagogical orientation of the work. This bilingual preface not only emphasizes the author's didactic purpose but also highlights the cultural and linguistic interaction between Arabic and Turkish in the late Ottoman period.

Structurally, the dictionary adopts a predominantly equivalence-based approach, providing direct lexical correspondences between Turkish and Arabic. It occasionally includes etymological notes, concise definitions, and usage explanations, which enhance its practical value for learners. This study analyzes these features in detail and situates the work within the broader tradition of Ottoman and early modern Turkish lexicography.

In conclusion, *Ed-Derārī'l-Lāmi 'āt fī Muntaḥabāti'l-Lughāt* represents both the Ottoman endeavor to promote Turkish as a language of instruction and communication in the Arab provinces and a distinctive example of early bilingual lexicography with a pedagogical focus. Its combination of equivalence-based entries, bilingual introduction, and contextual notes illustrates the innovations and challenges of dictionary-making during this period. As such, it stands as a valuable source for understanding the history of Turkish lexicography and the cultural and educational exchanges of the late Ottoman era.